

טבת התשע"ז

בס"ד

השיעור מוקדש לעילוי נשמת מנחם אביצור בן יהודה אריה ז"ל

**אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי
לפרשת ויחי (על פי שיעור של הרב אלחנן סמט)**

**יְשָׂרָאֵל. יֵא וַיֹּאמֶר לוֹ אֱ-לֹקִים אֲנִי א-ל ש-דִי, פָּרָה וּרְבָה-
גֹי וְקָהַל גֹּיִם, יְהִי מִמֶּנּוּ; וּמְלָכִים, מְחַלְצִיךְ
יֵצֵאוּ. יֵב וְאֶת-הָאָרֶץ, אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאַבְרָהָם וְלִיִּצְחָק--לְךָ
אֲתֵנָנָה; וְלִזְרַעְךָ אַחֲרַיְךָ, אֲתֵן אֶת-הָאָרֶץ.**

לאחר 'הבטה לאחור' זו עובר יעקב אל ההווה.
ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך
מצרימה - לי הם, אפרים ומנשה - כראובן ושמעון יהיו
לי. ומולדתך אשר הולדת אחריהם - לך יהיו, על שם
אחיהם יקראו בנחלתם.

ולבסוף הוא חותם את דבריו ב'הבטה לאחור' נוספת,
המחזירה אותנו בשנית לפרשת וישלח.

3. בראשית ל"ה, טז-כ:

**טז וַיִּסְעוּ מִבֵּית אֶ-ל, וַיְהִי-עוֹד כְּבָרַת-הָאָרֶץ לְבֹא
אֶפְרַתָּה; וַתֵּלֶד רַחֵל, וַתִּקְשֶׁ בְלִדְתָּהּ. יִז וַיְהִי בְהַקְשָׁתָהּ,
בְּלִדְתָּהּ; וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְיֻלְדֹת אֶל-תִּירָאִי, כִּי-גַם-זֶה לְךָ
בֵּן. יח וַיְהִי בְצֵאת נַפְשָׁהּ, כִּי מָתָה, וַתִּקְרָא שְׁמוֹ, בֶּן-אוֹנִי;
וְאֲבִיו, קָרָא-לוֹ בְנִימִין. יט וַתָּמָת, רַחֵל; וַתִּקְבֹּר בְּדֶרֶךְ
אֶפְרַתָּה, הוּא בֵּית לַחֵם. כ וַיֵּצֵב יַעֲקֹב מַצְבֵּה, עַל-קְבֻרָתָהּ-
הוּא מַצְבֵּת קְבֻרַת-רַחֵל, עַד-הַיּוֹם.**

באומרו (בראשית מ"ח ז):

ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך, בעוד
כברת ארץ לבא אפרתה, ואקברה שם בדרך אפרת הוא
בית לחם.

ונשאלות השאלות הבאות:

- מהו הקישור ההגיוני בין שלושת הדיבורים הרצופים הללו של יעקב?
- מדוע הוא נזכר עתה בשני אירועים אלו מן העבר, מלפני עשרות שנים?
- מה רוצה יעקב להביע בהזכירו אותם עתה בדבריו אל יוסף?

שתי 'הבטות לאחור' בדברי יעקב ליוסף - מה טעמן?
בתחילת פרק מ"ח מתואר המפגש השני בין יעקב ליוסף.

1. בראשית מ"ח, א-כ"ב:

(א) ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף הנה אביך חלה ויקח את שני בניו עמו את מנשה ואת אפרים: (ב) ויגד ליעקב ויאמר הנה בנך יוסף בא אליך ויתחזק ישראל וישב על המטה: (ג) ויאמר יעקב אל יוסף א-ל ש-די נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אתי: (ד) ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם: (ה) ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים עד באי אליך מצרימה לי הם אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי: (ו) ומולדתך אשר הולדת אחריהם לך יהיו על שם אחיהם יקראו בנחלתם: (ז) ואני בבאי מפדן מתה עלי רחל בארץ כנען בדרך בעוד כברת ארץ לבא אפרתה ואקברה שם בדרך אפרת הוא בית לחם:

מפגש זה בין יעקב ליוסף מאופיין בכך שזיכרונות מן העבר ותמונות חיות של העתיד חודרים אל תוך ההווה ומעצבים את תודעתו של יעקב ואת מעשיו בסיפורנו. וכך מיטשטשים הגבולות בין עבר, הווה ועתיד.

בשיעור השבוע נעסוק ב'הבטה לאחור' כפולה שיש בדבריו הראשונים של יעקב בסיפורנו. יעקב פותח את דבריו ליוסף בזיכרון עבר (בראשית מ"ח ב-ד):

... ויתחזק ישראל וישב על המטה. ויאמר יעקב אל יוסף:

א-ל ש-ד-י נראה אלי בלזו בארץ כנען, ויברך אתי.

ויאמר אלי: הנני מפרך והרביתך, ונתתיך לקהל עמים

ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם.

בדבריו אלה חוזר יעקב אל התגלות ה' אליו בבית אל בפעם השנייה, לאחר ששב מפדן ארם, המתוארת בפרשת וישלח.

2. בראשית ל"ה, ט-יב:

**ט וַיֵּרָא אֶ-לֹקִים אֶל-יַעֲקֹב עוֹד, בְּבֹאוֹ מִפְּדֹן אֲרָם; וַיְבָרֶךְ,
אֹתוֹ. י וַיֹּאמֶר-לוֹ אֱ-לֹקִים, שְׁמֹךְ יַעֲקֹב: לֹא-יִקְרָא שְׁמֹךְ
עוֹד יַעֲקֹב, כִּי אִם-יִשְׂרָאֵל יְהִי שְׁמֹךְ, וַיִּקְרָא אֶת-שְׁמוֹ,**

9. רד"ק:

'ואני' - המאמר בזה היה להתנצל אל יוסף מה היה שלא קבר אמו במערה כמו שקבר את לאה, שלא יתפוס עליו [=שיג עליו] בזה והוא ציווה לו שיישאהו ויקברהו במערה, אמר לו כי לא פשע בזה כי מתה בדרך, והוא היה הולך לאט לרגל המלאכה, ולא יכול לעזוב המלאכה ולנשאה לבית לחם, כל שכן למערה...
שלושת פרשני הפשט הנ"ל (וההולכים בדרכם) אימצו כאן באופן חלקי את פירושו של רש"י.

10. רש"י:

ואני בבאי מפדן - ואף על פי שאני מטריח עליך להוליכני להיקבר בארץ כנען, ולא כך עשיתי לאמך, שהרי סמוך לבית לחם מתה... 'ואקברה שם' - ולא הולכתיה אפילו לבית לחם... וידעתי שיש בלבך עלי...
מרש"י, אם כן, נטלו המפרשים הבאים אחריו (א) את ביאור ההקשר של דברי יעקב הללו, שהוא בקשתו מיוסף כי יקברנו בארץ כנען
(ב) את ביאור כוונת דבריו - שיש בהם התנצלות והצטדקות על כך שלאונסו לא קבר את רחל במערת המכפלה (ואפילו לא בבית לחם).

אולם בהסבר מהות ההתנצלות הזאת של יעקב סרו הפשטנים הללו מדרכו של רש"י, שהיא על דרך הדרש של חז"ל (בפסיקתא רבתי פסקה ג ובעוד מקומות). רש"י כתב בהמשך דבריו:

אבל דע לך שעל פי הדיבור קברתיה שם, שתהא לעזרה לבניה כשיגלה אותם נבזראדן, והיו עוברים דרך שם, יצאת רחל על קברה ובוכה ומבקשת עליהם רחמים, שנאמר (ירמיהו ל"א, יד) 'קול ברמה נשמע... רחל מבכה על בניה וגו', והקב"ה משיבה: 'יש שכר לפעולתך נאם ה'... ושבנו בנים לגבולם' (שם טו-טז).

את זאת, כמובן, לא יכלו פרשני הפשט לאמץ, ובמקום דברי האגדה הללו, הציעו הם ביאורים על דרך הפשט לקשיים הטכניים שעמדו בפני יעקב שבגללם לא יכול היה לקבור את רחל במערת המכפלה.

לפי רש"י ריחוק הדרך עד היישוב הוא הסיבה;

לפי ראב"ע מותה הפתאומי גרם לכך;

לפי רד"ק, המחנה הכבד שבו היה יעקב מטופל לא אפשר לו לעזוב את מחנהו ולהוליך את רחל לקבורה ראויה.

11. רד"ק מוסיף על טעם זה:

'ואם היה נושאה לרגל המלאכה [כלומר, בקצב האטי של מחנהו] הייתה מסרחת, אולי ימי קיץ היו... ובדרך מתה, וקברה בדרך בכבוד, והציב מצבה על קבורתה, ועד היום מצבתה...'

הטעם לכל אחת מן ה'הבטות לאחור' בדברי הפשטנים

נתחיל בבירור המטרה שבגללה מזכיר יעקב את התגלות ה' אליו בלז. בהתגלות זו, כמו גם בקודמתה בראש פרשת ויצא, ישנן שתי הבטחות ליעקב:

א. ברכת הזרע - "הנני מפרך והרבייתך...";

ב. הבטחת הארץ - "ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריו אחזת עולם".

ונשאלת השאלה: מה מבין שתי אלו חשוב ליעקב להזכיר בשעה זו? וכיצד מתקשר דבר זה למה שעומד יעקב לומר אודות אפרים ומנשה בהמשך?

כמה ממפרשי הפשט קושרים לדברי יעקב כאן בהמשך דווקא את הזכרתה של הבטחת הארץ ליעקב:

4. רשב"ם:

ועתה שני בניך - כלומר, מאחר שנתן לי הקב"ה את ארץ כנען, הרי ברשותי לעשותך בכור ליטול פי שני שבטים, ולכך שני בניך ייטלו כנגד ראובן ושמעון.

5. ראב"ע:

והנכון בעיניי שאמר: השם אמר לי כי ארץ כנען תהיה לזרעי אחוזת עולם, ואני אתן לך בנחלת הארץ הבכורה, וייקחו אפרים ומנשה חלקם בארץ כאשר ייקח ראובן ושמעון שהם הגדולים מבניי...

6. רד"ק:

ופתח לו הדברים כן [בהזכרת ההתגלות בבית אל] בעבור נחלת הארץ, כלומר, הא-ל בירך אותי ואמר לי שייתן לי ולזרעי אחריי את ארץ כנען, ואחר שאתם ובניכם תנחלוה ממני, אני מנחיל אותה לכם כן, כי שני בניך ייקחו שניים חלקים, כמו ראובן ושמעון, כאילו היו בניך אלה בניי. פירוש זה מסתבר בהחלט, אף שבדבריו של יעקב אודות אפרים ומנשה לא נזכר כלל עניין ירושת הארץ.

אולם מדוע יזכיר יעקב בהמשך דבריו את מות רחל וקבורתה? נשוב להסברי פרשני הפשט:

7. רשב"ם:

'ואני בבאי מפדן' - באותו הדרך, לאחר שבירכני הקב"ה, מתה רחל באותו הדרך בעוד הרבה דרך עד היישוב, לכן קברתיה בדרך, כי לא היה פנאי לקברה... במערת המכפלה. ושללא יפשיעהו יוסף על אמו הוצרך לומר כן.

אולם רשב"ם לא ביאר מדוע חשוב היה ליעקב עתה "שלא יפשיעהו יוסף על אמו"; וכנראה סמך על פרשנים אחרים שאמרו זאת לפניו ואחריו.

8. ראב"ע:

וטעם 'ואני בבאי מפדן' - שמתה פתאום, ולא יכולתי להוליכה לקברה במערה כאשר קברתי לאה. ואמר זה ליוסף, שלא ייחר לך שאבקש מאתך מה שלא עשיתי לכבוד אמך.

הראשון, ולערבב בכך את נושאייהם של שני הסיפורים השונים זה מזה בעליל?

ב. הנסיבות של שני הסיפורים הללו שונות מאוד:

- בסיפור הראשון מצוי יוסף לבדו בחברת יעקב, ואילו בשני הוא לוקח עמו את מנשה ואת אפרים והם העיקר.
- בסיפור הראשון יעקב הוא שקרא ליוסף לבוא אליו, ואילו בשני יוסף בא עם בניו ביזמתו.
- גם **נסיבות הזמן** של שני הסיפורים שונות, אף ששניהם התרחשו בשנת מותו של יעקב. אף שנאמר בסיפור הראשון "ויקברו ימי ישראל למות" ואף שהוא שוכב על מיטתו - אין יעקב חולה, ורק מחמת חולשת הזקנה הוא שוכב. וכך ביאר רמב"ן (מ"ז, כט ד"ה ויקברו ימי ישראל למות) את ההבדל בין מצבו של יעקב בסיפור הראשון לבין מצבו בסיפור השני.

13. הרמב"ן:

כאשר קברו ימי ישראל למות קרא לבנו ליוסף, והוא בשנה האחרונה לימיו. ועניינו כי הרגיש בעצמו אפיסת הכוחות ויתרון החולשה ואיננו חולה, אבל ידע כי לא יאריך ימים, ולכן קרא לבנו ליוסף. ואחרי שוב יוסף [מארץ גושן] למצרים חלה, והוגד ליוסף, ובא לפניו עם שני בניו כדי שיברכם. כמה זמן עבר אפוא בין שני הסיפורים? אפשר שחודשים אחדים מפרידים ביניהם.

לאור זאת ישנו קושי לקבל את פירושי הראשונים הנ"ל כי דברי יעקב על מות רחל באים להשלים את בקשתו מיוסף כי יקברנו בארץ כנען.

14. בעל אור החיים:

לפי דבריהם לא כאן הוא מקום הדברים, אלא למעלה כשאמר לו (מ"ז, ל) 'ונשאתני ממצרים וקברתני וגו', סמוך לזה היה לו לומר 'ואני בבאי וגו'. ועל כן חוזרת הקושיה שהקשה על פסוק זה בראש דבריו: כתוב זה אין לו קשר עם מה שלמעלה ממנו, גם אין ידוע כוונת הודעה זו.

"ואני בבאי מפדן..." - ביקורת טעמי הפשטנים לדברי יעקב הללו

לדעת הרב סמט, פירוש זה לדברי יעקב אודות מות רחל וקבורתה יכול היה להיאמר רק מפני השפעתה של חלוקת פרשות השבוע על פי המנהג החד-שנתי. חלוקה זו כורכת ומצרפת את דברי יעקב ליוסף שבראש פרשת ויחי.

12. בראשית מ"ז, כט-ל:

"אל נא תקברני במצרים, ושכנתי עם אבתי ונשאתני ממצרים וקברתני בקברתם"

עם דבריו ליוסף ולבניו בהמשך הפרשה, בפרק מ"ח, הכוללים אף את דבריו על מות רחל (ושני הדיבורים הללו של יעקב נקראים יחדיו אף בעליית העולה הראשון לתורה).

אף הדמיון בין שתי הסיטואציות שבהן נאמרו דבריו אלו של יעקב יש בו כדי לסייע בקריאה הרצופה שלהם כאירוע אחד:

- בשניהם אנו מצויים סמוך למותו של יעקב (מ"ז, כט; מ"ח, כא)
- ובשניהם יעקב מרותק למיטתו (מ"ז, לא; מ"ח, ב).

אולם לפי חלוקת פרשות המסורה ולפי חלוקת הסדרים על פי מנהג הקריאה הארצישראלית, שייכים שני דיבוריו הללו של יעקב אל יוסף לשתי פרשות מסורה שונות ולשני סדרים שונים, ששבוע מפריד בין קריאותיהם.¹ מסורת זו מדגישה דווקא את פער הזמן ואת השוני העקרוני בין שני המפגשים הללו שבין יעקב ליוסף. ואכן, בכמה וכמה אספקטים נבדלים שני המפגשים הללו של יעקב עם יוסף זה מזה, ועל כן אין לקראם כאילו הם מצויים ברצף אחד ואין לפרשם כן.

א. מבחינה ספרותית הם שייכים לשני סיפורים שונים שלכל אחד מהם נושא משלו. צוואת יעקב לקברו בארץ כנען שייכת לסיפור היאחזותם של ישראל בארץ מצרים (מ"ז, כז) ונועדה כנראה להגיב על 'היאחזות' זו; לעומת זאת דברי יעקב ליוסף בפרק מ"ח שייכים לסיפור אחר, שנושאו הוא 'ברכת אפרים ומנשה בני יוסף' והוא פותח בנוסחה פורמלית ברורה (מ"ח, א) 'ויהי אחרי הדברים האלה...' שנועדה לחצוץ בינו ובין קודמו.

לכן, מקשה הרב סמט, כיצד ניתן אפוא לייחס את כוונת דבריו של יעקב בסיפור השני לתביעתו מיוסף בסיפור

פסוקים. הסדר הראשון בפרשת ויחי (החד-שנתית) מתחיל לאחר הפסק של פרשה פתוחה במ"ח, א' ויהי אחרי הדברים האלה ויאמר ליוסף: הנה אביך חלה..." והוא מסיים בסוף פרשת המסורה הזו, שהוא גם סיום פרק מ"ח - בפסוק כב.

1 מחלקי הסדרים בארץ ישראל היו נאמנים לגמרי לחלוקת הפרשיות של בעלי המסורה: הסדר האחרון שלפני פרשתנו (לפני פרשת ויחי החד-שנתית) פותח במ"ו, כח "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורת לפניו גשנה, ויבאו ארצה גשן" ומסיים עם סיום פרשת המסורה הזו במ"ז, לא "ויאמר השבעה לי, וישבע לו, וישתחו ישראל על ראש המטה". סדר זה - פרשת מסורה זו - כולל אפוא שלושים ושמונה

ביאור רב סעדיה גאון לדברי יעקב

רב סעדיה גאון (מהדורת ר"י קאפח ז"ל) לא ביאר את כוונת דברי יעקב בהזכירו את הבטחת ה' לו בבית אל ולא את קישורם לדבריו בהמשך (ה-ו) "ועתה שני בניך...". אולם את הפסוק (ז) "ואני בבאי..." פירש בקיצור חידתי.

15. רב סעדיה גאון:

ואני בבאי - אבל אני בבואי.

...הוא בית לחם [=סוף הפסוק] - ולא נולד לי אחר כך כלום.

כלומר, רס"ג מסביר את הוי"ו שבראש הפסוק הוא מפרש כוי"ו הניגוד - 'אבל', אלא שאין ברור בשלב זה למה מתנגדים דבריו אלו של יעקב על מותה של רחל.

לדעת הרב סמט, דבר זה קשור, כפי הנראה, למה שהוסיף רס"ג בסיומו של הפסוק ושאינו כתוב בו עצמו: "ולא נולד לי אחר כך כלום".

כמו כן נשאלת השאלה, מה הקשר בין ציון מותה של רחל לבין הכוונה שמוסיף רס"ג לדברי יעקב הללו, שלא נולד לו עוד בן אחר כך. לדעת הרב סמט, נראה שהקשר הוא: הסיכוי היחיד של יעקב להוליד בנים נוספים על בניו באותה עת היה מאשתו הצעירה יחסית רחל; שאר נשיו פסקו זה מכבר ללדת, ואילו רחל עדיין הייתה בגיל הפוריות (והרי בלדתה מתה); ממילא כאשר מתה רחל הפך בנימין הצעיר בהכרח לאחרון בניו של יעקב.

אבל, מניין לרס"ג שזו כוונת יעקב בהזכירו את מות רחל. לדעת הרב סמט, התשובה על כך נמצאת באמירתו הראשונה של יעקב במקומונו (שאותה לא פירש רס"ג):

א-ל-ש-ד-י נראה אלי בלוח בארץ כנען ויברך אתי. ויאמר אלי הנני מפרך והרבייתך...

כלומר, נראה שלדעת רס"ג ברכה זו נתפרשה לו ליעקב כהבטחה להולדת בנים נוספים על בניו, ובמשתמע נוגעת הבטחה זו לרחל. "אבל" אני בבאי מפדן מתה עלי רחל' "ולא נולד לי אחר כך כלום". מותה של רחל סותר אפוא את ההבטחה הא-לוהית ליעקב!

וכיצד כל זאת מתקשר לעניינם של אפרים ומנשה, הנתון בין שתי האמירות הללו של יעקב? נראה שהתשובה לדעת רס"ג היא שבאמצעות הפיכת אפרים ומנשה לבניו של יעקב עצמו נפתרה אותה סתירה שיעקב התחבט בה:

ועתה שני בניך הנולדים לך בארץ מצרים - לי הם אפרים ומנשה - כראובן ושמעון - יהיו לי.

מעתה ניתן יהיה לפרש כי הבטחת ה' להפרות ולהרבות את יעקב נאמרה ביחס אליהם, שהרי בהולדת שני בנים מתקיימת באדם ברכת פרייה ורבייה.

שני קשיים על רס"ג ויישובם

שני קשיים מתבלטים בפירושו של רס"ג:

א. ה' הבטיח לאבות כולם להרבות את זרעם; מדוע אפוא מתפרשת לו ליעקב (על פי פירוש רס"ג) דווקא הבטחת ה' שניתנה לו בבית אל כמתייחסת לבנים שיוולדו לו עצמו, ולא כהבטחה להרבות את זרעו הקיים כבר?

לדעת הרב סמט, לשם בירור שאלה זו עלינו לשוב לנוסח ההבטחה המקורית (בראשית ל"ה, יא):

ויאמר לו א-להים: אני א-ל-ש-ד-י פרה ורבה!

גוי וקהל גוים יהיה ממך, ומלכים מחלציך יצאו.

16. רד"ק מפרש פסוק זה בדרך שלא תהא לו סתירה מן

המצאות שבהמשך:

פרה ורבה - ...על זרעו אמר, כמו שאמר לאברהם (י"ז, ו) 'והפרתי אתך במאד' - כי על זרעו [של אברהם] אמר... כי יעקב - לא היה לו בן אחר זאת המראה, כי בנימין, שנולד אחר כך, כבר הייתה אמו מעוברת ממנו.

אולם הפרש גדול יש בין ההבטחה שהבטיח ה' לאברהם 'והפרתי אתך' (וכן כל הבטחה דומה לאבות) לבין הלשון שנאמרה ליעקב "פרה ורבה" שמשמעה: **אתה**, יעקב, בעצמך. לשון ברכה כזו לא מצאנו עוד ביחס לאבות, ואף לאדם ולנח ולבניו נאמר הדבר בלשון רבים "פרו ורבו". אין תימה אפוא שיעקב פירש ברכה זו לא על זרעו הקיים אלא על בנים שעוד עתידים להיוולד לו עצמו.

גם המשך הברכה רומז לכך: "גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו", משמע: **אותם בנים** שיוולדו לו ושבהם 'פרה ורבה' יעקב, הם שייחפכו לגוי וקהל גוים, ומהם ייצאו מלכים בעתיד.

האם הבטחות גדולות אלו יכולות להתפרש ביחס לבנימין, העומד להיוולד מיד לאחר נתינתן?

רד"ק שלל זאת, שהרי "כבר הייתה אמו מעוברת ממנו". בבראשית רבה שם (פב, ד) התחבט רבי יודן בשם רבי יצחק בשאלה זו - האם על בן השרוי במעי אמו ניתן לומר בהיוולדו כי יצא מחלצי אביו.

17. בראשית רבה פ"ב:

"פרה ורבה... ומלכים מחלציך יצאו - הייתי אומר: ראובן - כבר הוא מבחוץ; שמעון - כבר הוא מבחוץ; ובנימין - כבר יצא מחלציו ועדיין הוא במעי אמו! חזרתי ואמרתי: 'גוי' זה בנימין, 'וקהל גוים' - זה מנשה ואפרים דכתיב, (מ"ח, יט) 'זרעו יהיה מלא הגוים'".

מסקנת המדרש היא אפוא כי ניתן לייחס חלק מן הברכה להולדת בנימין, אך לא את כולה. ואכן, "פרה ורבה" אינו יכול להתקיים אלא בהולדת שני בנים, ואין די אפוא בבנימין.

לחשוב שאמר זה אלא עליך, שנתן לי אותך ואת שני בניך יחדיו.

(ה) 'ועתה שני בניך הנולדים לך... לי הם' - שאותם לבדם נתן לי יחדיו עמך [ולא את בני שאר האחים, ואף לא את בני יוסף שייוולדו מכאן ואילך], כעניין 'ראה פניך לא פללתי, והנה הראה אתי א-להים גם את זרעך'.

ומסכם הרב סמט, את כוונת דברי יעקב על פי פירוש רס"ג באופן הבא:

יוסף מתייצב לפני יעקב ביחד עם שני בניו כדי שיעקב יברכם; יעקב פותח את דבריו ליוסף בהזכירו את הבטחת ה' בלוז להפרותו ולהרבותו - הבטחה שלכאורה לא נתקיימה; "ועתה" - אומר יעקב - הריני מפרש הבטחה זו ביחס לשני בניך - בזכייתי המופלאה לראות את שני בניך שנולדו לך במצרים בטרם בואי הנה, בשעה שחשבתך למת ולא פיללתי לראות פניך, הרי זה כאילו נולדו לי עצמי השניים הללו, ובהם מתקיימת בי ברכת ה' שניתנה לי בלוז 'פרה ורבה', ועל כן אני קובע את שני בניך במניין בניי; שהרי בבואי מפדן מתה עליי רחל אמך, מיד אחר אותה הבטחה, ובכך נסתתמה האפשרות שייולדו לי בנים נוספים; נסיבות חיי מגלות אפוא למפרע למה התכוונה אותה הבטחת ה' בלוז.

מות רחל - השתיקה הגדולה ופשרה המתגלה בדברי יעקב

שאלה ידועה היא: מה פשר שתיקתו של יעקב באירוע הטרגי שבו מתה רחל אשתו האהובה. הרב סמט מציע שהתשובה לשאלה זו, היא היחס בין שני האירועים הסמוכים המתוארים שם בכתוב: התגלות ה' ליעקב בבית אל והבטחתו לו "פרה ורבה!", שבמשתמע נתפרשה לו ליעקב כהבטחה להולדת בנים נוספים מרחל אשתו, ולעומתן מותה של רחל מיד אחר כך. הסתירה בין שני האירועים הללו בתודעתו של יעקב מתגלה דווקא במעשה אחד שהוא עושה בשניהם: בבית אל (ל"ה, יד) "ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו..." ובדרך אפרתה (שם כ) "ויצב יעקב מצבה על קברתה". שעות הליכה אחדות ושישה פסוקים מפרידים בין שתי המצבות הללו, המסמלות מצבים הפוכים בכל מובן אפשרי. הסתירה בין שני האירועים, בין שתי המצבות, עוררה ביעקב קושיה גדולה על הא-לוהים הרועה אותו מעודו: למה התכוון באמרו לו "פרה ורבה!" אם מיד בסמוך לקח ממנו את אשתו מחמד עיניו, שרק ממנה יכול היה לפרות ולרבות?

ב. את הקושי השני על רס"ג נביא בלשונו של ראב"ע, שמבאר תחילה את כוונת דברי רס"ג ואחר כך דוחה אותם בחריפות.

18. **ראב"ע:**

וטעם 'הנני מפרך' (מ"ח, ז), על דעת הגאון, שאמר לי השם 'הנני מפרך' וכן לא נולד, רק מתה רחל. ועתה ידעתי, כי בעבור בניך הנולדים לך אמר 'הנני מפרך'. וזה הפירוש אין לו טעם וריח, כי מה הפרש בין בני יוסף ובין בני ראובן?

(וראב"ע מוסיף להקשות: "ועוד, כי בנימין נולד לו אחר זו הנבואה!")

אם פתרונו של יעקב לסתירה בין הבטחת ה' לבין מותה של רחל הוא בפירושה של ההבטחה כמתייחסת להולדתם של בני בנים ליעקב, ניתן היה לפתור סתירה זו זה מכבר, בעת שנולדו ליעקב בני בנים מראובן או מכל אחד מבניו האחרים.

19. **רבי אברהם בן הרמב"ם בפירושו כאן מנסה ליישב את קושיית ראב"ע על רס"ג:**

'ועתה שני בניך' - לדעת רב סעדיה ז"ל וזולתו מובן 'מפרך והרביתך' - תוספת זרע לו. ולא נולד לו אחרי כן אלא בנימין, שהייתה אמו מעוברת עמו באותה השעה, ולכן הרמז אל שני בניך. ופירוש זה צריך להשלמה, והיא, כי המראה של נבואה ניתנה לו לדעת כי הרמז אל שני בני יוסף, שיהיה יחסם אל בני יעקב יחס אחים להם, ולא אל בני בנימין ובני שאר השבטים.

יישוב זה לדברי רס"ג אינו יישוב מרווח: ההכרח להניח קיומה של נבואה שהנחתה את יעקב לייחס את הבטחת ה' דווקא לבני יוסף ולא לבני האחים האחרים, הכרחי דחוק הוא, שהרי אין לנבואה כזו שום רמז בכתוב.

הפתרון לשאלתו של ראב"ע על רס"ג מצוי בדברי יעקב עצמו בהמשך סיפורו. לאחר שיוסף הגיש את שני בניו ליעקב והלה נשק להם וחיבק להם, נאמר:

ויאמר ישראל אל יוסף: ראה פניך לא פללתי, והנה הראה אתי א-להים גם את זרעך.

יעקב התאבל על יוסף במשך עשרים ושתיים שנה ולא פילל לראות עוד את פניו. והנה, בנסיבות בלתי-רגילות קיבל את יוסף בחזרה, וליוסף - שני בנים. התגלותם זו ליעקב היא בבחינת נס שבו הם 'נולדו מחדש'. נסיבות מיוחדות אלו הן שמאפשרות ליעקב לראות באפרים ובמנשה את בניו הישירים, שהרי הם ניתנו לו מאת ה' בחסד בלתי-צפוי.

20. **פירוש זה נמצא בדברי ר"ע ספורנו:**

(ד) 'ונתתיך לקהל עמים'... הנה אז [כשה' הבטיח זאת ליעקב בלוז] כבר נולדו כל השבטים חוץ מבנימין... ואין

לסתירה שיצר מאורע זה בתודעתו ולקושיה שהביאה עליו את השתיקה הגדולה מאז מותה והן לפתרון שנתגלה לו במציאות חייו המופלאה.

21. מסביר הרב סמט:

קושיות חמורות מעין אלו - יפה להן השתיקה. ויעקב קיים בעצמו "ולא תספד ולא תבכה ולוא תבוא דמעתיך. האנק דם מתים, אבל לא תעשה... ונעליך תשים ברגליך..." (יחזקאל כ"ד, טז-יז), והמשיך בדרכו חברונה.

שתיקתו של יעקב בעת מותה של רחל, מעין שתיקתו של אברהם בניסיון העקדה היא. אף שם שם המדרש (בראשית רבה נו, י) במחשבתו של אברהם קושיה גדולה:

בשעה שאמרת לי 'קח נא את בנך את יחידך' היה לי מה להשיב: אתמול אמרת לי 'כי ביצחק יקרא לך זרע' ועכשיו 'קח נא את בנך' וגו'? וחס ושלום לא עשיתי כן! יעקב נושא עמו את צערו ואת שתיקתו שנים רבות. והקושיה, לא זו בלבד שלא נתקתה במשך השנים, אלא היא הלכה ונתעצמה במהלכן: שנים אחדות אחר מותה של רחל, טרוף טורף יוסף, בנה של רחל ואהוב נפשו של יעקב, והוא התאבל על בנו שנים רבות. על בנה האחר של רחל - על בנימין - שמר יעקב כעל בבת עינו, אך הנה נתרגשו עליו אירועים קשים המנתקים ממנו גם את בנה האחר של רחל, והאסון שמפניו כה חשש ביחס אליו נראה כעומד להתגשם.

מה חשב יעקב בשעה שנפרד מבנימין על אותה הבטחה רחוקה שהבטיחו ה' בלזו? לא זו בלבד שאינו 'פרה ורבה', אלא שמשפחתו הולכת ומתפוררת לנגד עיניו. רחל מתה, יוסף איננו ואת בנימין לקחו אל הבלתי-נודע. למה התכוון ה' בדבריו אז?

הקושיה שהתעוררה בלבו של אברהם בניסיון העקדה מצאה את פתרונה כעבור שלושה ימים. הקושיה שליוותה את יעקב מאז מותה של רחל נמשכה ונתעצמה במשך עשרות שנים. איש אמונה גדול היה אבינו יעקב, שחיכה בסבלנות לפתרון בלא לפרש את ספקותיו כלל.

ואכן, הגיעה השעה שניסיונו הגדול והממושך של יעקב הגיע אל קצו: עוד יוסף בנו חי, והמשפחה כולה נתאחדה. איש מבניו של יעקב לא נידח ממשפחתו, ולכולם בנים משלהם. נס חזרתו של יוסף למשפחתו לא רק כשהוא חי אלא גם כמי שזכה להקים זרע - לפרות ולרבות - בהולדתם של שני בניו, הוא שנתגלה ליעקב כמפתח לפתרון התעלומה: הבטחת ה' בלזו - לא לטווח המידי בחייו של יעקב הייתה מכוונת, כפי שחשב בתחילה, אלא לטווח הרחוק, שבו יזכה ב'לידתם מחדש' של יוסף ושל בני בניו עמו. אז ידע יעקב כי לעת ערב זרח אורו, ולאחר הייאוש זכה בהתרחבות פתע של משפחתו מן הענף האבוד והיקר הזה - מיוסף, בנה של רחל. ואז, ורק אז, נתן יעקב מבע אחרון לרגשותיו: הן לצערו העמוק על מות רחל אשתו האהובה, שמתה עליו בדרך בדמי ימיה, הן